

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Etnologie

Teze disertační práce

Trojí tvář Váchánu

*Proměny tradičního způsobu života horalů žijících na území
Afghánistánu, Tádžikistánu a Pákistánu*

Three Faces of Wakhan

*Transformations of the traditional way of life of highlanders living
on the territory of Afghanistan, Tajikistan and Pakistan*

školitel: doc. PhDr. František Vrhel, CSc.

2016

Libor Dušek

Úvod

Předkládaná práce pojednává o etnicko-jazykové skupině Váchánců, žijících v oblasti pamírsko-hindúkušského horského uzlu na území Afghánistánu, Tádžikistánu a Pákistánu. Text je zhodnocením dlouhodobých autorských terénních výzkumů a analýzou tematické literatury a zdrojů. Formálním zpracováním nabízí komparativní etnologickou studii, nahlíženou z diachronní i synchronní perspektivy. Důsledkem soupeření Ruska a Velké Británie v průběhu 19. století v rámci tzv. Velké hry (*Great Game*) byla nucena koncem 19. století část do té doby homogenního etnika opustit rodný Váchánský koridor, načež se Váchánci ocitli na území čtyř později diametrálně odlišně se vyvíjejících státních útvarů. (Čtvrtým státem s váchánskou minoritou je Čína, ve které bohužel neproběhl terénní výzkum, proto jsou Váchánci žijící na jejím území v textu zmiňováni pouze okrajově.) Nechtěné historicko-politické dědictví v průběhu 20. století zásadní měrou ovlivnilo každodenní život, hmotné i duchovní zázemí, ekonomickou situaci a řadu dalších fenoménů spojených se sociální strukturou středoasijských horalů. Státní útvary, kterých se staly jednotlivé skupiny Váchánců součástí, prošly v průběhu 20. století řadou společensko-politických změn a často i v rámci jednoho státu protichůdných diskursů, jejichž důsledky se promítly i do života váchánské minority. Předmětem práce je komplexní analýza proměny materiální i duchovní kultury etnické skupiny, respektive etnických skupin Váchánců žijících na území Afghánistánu, Tádžikistánu a Pákistánu s akcentem na jejich současný stav. Velmi důležitou součástí je vizuální kontext, který prostřednictvím vyobrazení a fotografií prezentuje signifikantní znaky spjaté s každodenním životem Váchánců. Vzhledem k celkovému počtu mluvčích váchánského jazyka (okolo 70 000) se jedná o marginální skupinu, což ale nic nemění na faktu, že Váchánci jsou svébytným etnikem s vlastní historií, kulturou, jazykem, zvyky, rituály atp.

Struktura práce

Po seznámení s tematickou literaturou a metodologií je text práce členěn do dvou částí. První část *Střecha světa* je tvořena čtyřmi kapitolami a je větší měrou teoretická, respektive její těžiště představuje analýza dostupné literatury podložená terénními výzkumy. Oproti tomu čtveřice kapitol druhé části *Trojí tvář Váchánu* se z větší části opírá o výsledky z terénních výzkumů, ale je též nutně podpořena potřebnou literaturou a zdroji. V první části je čtenář nejprve stručně seznámen s nezbytným geografickým kontextem a historickými souvislostmi. Obě kapitoly nejsou záměrně pojímány příliš do hloubky ani do šířky, poněvadž v dalších kapitolách jsou prostřednictvím jednotlivých tematických okruhů reflektovány

geografická specifika i klíčové události z historie, korelující s vývojem a současným stavem váchánských sociálních struktur. Druhé dvě kapitoly první části analyzují především demografická, etnologická a antropologická data, týkající se etnicko-jazykových skupin žijících na „Střeše světa“, v drsném prostředí pamírsko-hindúkušského horského uzlu. Druhá část nabízí exkurs do každodenního života Váchánců na území tří států, přičemž prostřednictvím komparativní etnologické analýzy s využitím smysluplné kombinace synchronní a diachronní perspektivy rozkrývá tři odlišné „tváře Váchánu“ 21. století. Konkrétně jsou vedle každodenního života a způsobu obživy analyzovány základní fenomény úzce související s váchánskou kulturou a identitou už mnoho staletí: náboženství, tradiční dům *chun*, zvyky, rituály, obřady a tradice, které afghánští, tádžičtí a pákistánští Váchánci více či méně doposud praktikují.

Metodologie

Těžiště této práce představují z větší části výsledky z několika střednědobých intenzivních terénních výzkumů, dohromady tvořící dlouhodobý výzkum, a spolu s nimi též analýza převážně odborné literatury a pramenů. Text shrnuje poznatky načerpané během mého pobytu v oblasti Váchánu a jeho geograficky a kulturně velmi blízkém okolí a jsou v něm též zhodnoceny informace nastudované v literatuře. Netřeba šířeji rozmělnovat nutnost a důležitost přítomnosti etnologa *in situ*, jestliže je jeho cílem skutečně proniknout do struktur studovaného etnika či komunity. Doba tzv. *armchair anthropologist* už dávno pominula. Rovnocenně ve vztahu k znalosti terénu vnímám i znalost tematické literatury, kterou ostatně též většinou produkovali a produkují lidé, kteří mají s terénem osobní zkušenost. Studie je určitým dovršením desetiletého bádání ve vysokohorských oblastech Střední Asie, kde jsem úhrnem *prožil* bezmála rok života. Právě autentický *prožitek* je fundamentem etnologického či kulturně antropologického výzkumu v mém osobním pojetí. Jak výstižně poznamenává Tomáš Petrán: „Se symbolikou cesty tam a zpátky jsou spojovány i mechanismy sebereflexe, sebepoznávání, prohlédnutí, nalezení svého místa tady. Symbolický význam antropologovy cesty lze přirovnat ke smyslu poutí: překonáváním obtíží a podniknutím nebezpečné, strastiplné a obtížné cesty, překonáním sebe sama, lze dospět k transcendentnímu prohlédnutí, osvícení, pochopení. Skrze fyzickou pouť lze dojít k duchovní iluminaci“¹. *Prožitek* je ale nutné řádně revidovat, aby se z něj nestal pouhý dojem, což by bylo krajně nevědecké. Etnologický terénní výzkum stojí na pevných metodologických základech, bez kterých by

¹ PETRÁŇ, T. *Ecce Hommo (esej o vizuální antropologii)*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2011, s. 76

informace získané v terénu byly jen stěží uchopitelné a jejich následná interpretace by se neměla o co opřít. Obsah by bez formy zůstal prázdný a interpretace dat by značně kulhala, nebo se rovnou celá zhroutila. Primárním předpokladem úspěchu je neoddiskutovatelně trpělivost, schopnost všimnout si co nejvíce zjevných i latentních projevů chování a jednání objektu zájmu a spojovat si zdánlivě nesouvisející souvislosti. Na základě toho v rozhovorech s informátory klást vhodné otázky a umět naslouchat odpovědím. Nebát se ptát se znovu na obdobné záležitosti jinými slovy a třeba i odlišnou optikou. Též je nutné se do konkrétního regionu opakovaně vracet a alespoň na základní úrovni ovládat nativní jazyk či jazyky etnické skupiny, jenž představuje ohnisko badatelova zájmu. Nezbytně nutné je samozřejmě průběžně studovat pokud možno veškerou literaturu, která se dané oblasti a etnika týká. Tyto základní aspekty přispívají k smysluplnému pochopení všemožných vazeb uvnitř i vně zkoumaného etnika či komunity. Osobně aktivně i pasivně zvládám angličtinu (*lingua franca* v Pákistánu a částečně v Afghánistánu) a ruštinu (*lingua franca* v Tádžikistánu)², pasivně němčinu a na základní úrovni váchánský jazyk. Domnívám se, že pokud je výzkumník vybaven (zřejmě jakýmsi darem „shūry“) určitou porcí empatie, sociální inteligence a konstruktivně kritického úsudku, a zároveň ctí a skutečně realizuje výše velmi stručně a lapidárně popsané zásady, může mu osobní *prožitok* jednoznačně posloužit coby opora v jeho vědecké práci³. Z těchto důvodů považuji za vhodné psát v *ich* formě a uznám-li s přihlédnutím ke kontextu za vhodné, nebráním se do textu implementovat vlastní axiologické stanovisko.

Periodizace a lokalizace výzkumu

První terénní výzkum proběhl v srpnu až říjnu 2006 na území Tádžikistánu, resp. na území autonomní oblasti Horský Badachšán (GBAO⁴), konkrétně v Šugnánském a Murgabském rajonu⁵. Druhý výzkum se uskutečnil v září a říjnu 2008 tamtéž, ale většina bádání byla realizována v Iškašimském rajonu, na pravém břehu horního toku řeky Pjandž, v údolí tádžického Váchánu⁶. V rámci pobytu ve Střední Asii v letech 2006 a 2008 byl

² Určitou výjimku tvoří v tomto ohledu zvláště starší váchánské ženy, převážně v afghánské, ale i tádžické části Váchánu, které někdy hovoří pouze nativním jazykem.

³ Martin Soukup hovoří o čtyřech hlavních „antropologických talentech“: jazykový, pozorovací, talent splynout a talent přežítí. Přítomnost Soukupových „talentů“ je odrazovým můstkem k správnému *prožitku*. Srovnej s SOUKUP, M. *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum, Praha 2014, s. 79–80.

⁴ V originále Горно-Бадахшанская Автономная Область (ГБАО).

⁵ rajon = územně správní celek, obdoba našeho okresu

⁶ Výstupem prvních dvou terénních výzkumů v oblasti GBAO je diplomová práce obhájená v r. 2009 na Univerzitě Pardubice a její přepracovaná a publikovaná podoba (rigorózní práce): DUŠEK, L., *Pamírský dům* –

navštíven i západní a severní Tádžikistán (Dušanbe, Pendžikent, Chodžent, Fanské hory), východní Uzbekistán (Buchara, Samarkand, Taškent) a jihozápadní Kyrgyzstán (Oš, Batken). Vhod přišly i zkušenosti z pobytu ve Střední Asii v březnu až červnu 2005 (Kyrgyzstán a též Kazachstán)⁷. V těchto lokalitách sice intenzivní terénní výzkum neproběhl, nicméně pobyt ve zmíněných částech Střední Asie, zúčastněným pozorováním a interakcí s tamními obyvateli jsem získal cenné poznatky, částečně využité během výzkumu v Horském Badachšanu. Intenzivní bádání v roce 2006 jsem absolvoval společně s kolegyní Zuzanou Konášovou a kolegou Tomášem Retkou, v roce 2008 již jen ve dvojici se slečnou Konášovou. Výzkum v tříčlenné skupině, posléze v páru, značně usnadnil komunikaci s informátory a sběr dat, také umožnil bezprostřední konfrontaci vnímání kulturních odlišností a jejich lepší pochopení. Zvláště v kultuře, kde je postavení ženy a muže často odlišné, představuje smíšený tým terénních výzkumníků obrovské plus pro komunikaci s informátory a samotný výzkum⁸.

Pomyslná druhá fáze dlouhodobého výzkumu započala v srpnu 2011 návštěvou levého břehu řeky Pjandž, kde žijí Váchánci na území Afghánistánu. Bohužel jsme se museli s kolegyní Kateřinou Žákovou ze zdravotně-bezpečnostních důvodů po týdnu přesunout na druhý břeh, na území GBAO. Toho roku výzkum pokračoval na tádžické straně v oblastech Šugnánu a Bartangu. Velmi intenzivní pětítýdenní výzkum se uskutečnil v září a říjnu 2013. Společně s kolegou Liborem Čechem, který plynně hovoří dari, což je úřední jazyk v Afghánistánu, jsme pěšky prošli Váchánský koridor po levém břehu řeky Pjandž. Navštívili jsme takřka všechny vesnice afghánského Váchánu, od Futuru po Sarhad-e Broghil. Prostupnost hranice mezi Afghánistánem a Tádžikistánem vyžaduje specifickou přípravu, pevné nervy a notnou dávku trpělivosti s všemožnými nutnými úředními i ne zcela standardními procedurami. Infrastruktura a služby v afghánské části Váchánu jsou vzhledem k obrovské izolaci v žalostném stavu, což jednoznačně umocnilo *prožitek* z tohoto v určitém ohledu doposud civilizací nedotčeného kusu země. Následujícího roku jsem podnikl poslední výzkum, v jehož rámci jsem v srpnu a září opakovaně krátce (dva týdny) navštívil afghánské a tádžické území Váchánu a především území na severovýchodu Pákistánu obývané Váchánci. Vízum do Pákistánu jsem vyřizoval od ledna roku 2014 a po sáhodlouhých jednáních s ambasádou a dalšími institucemi se povedlo ho po půl roce získat. Bylo však

harmonie dvou světů. Univerzita Pardubice, Pardubice 2010 a též článek: DUŠEK, L., *Pamírský dům v Badachšanu*. In: Antropowebzin 3/2010, AntropoWeb, FF ZČU, Plzeň 2010, s. 263–270

⁷ viz bakalářská práce autora: DUŠEK, L. *Vliv přírodního prostředí na žebříček hodnot kyrgyzských pastevců a obyvatel Biškeku*. *Bakalářská práce*. Univerzita Pardubice 2006

⁸ Např. muž sdělí určité informace pouze muži a žena pouze ženě. Některé činnosti jsou tradičně charakteristické pro ženu, jiné zase pro muže atp.

nutné zaplatit průvodce, jehož přítomnost v konečném důsledku přišla vhod hned z několika důvodů. Je-li pravou rukou etnologa v terénu (byť v multietnickém Pákistánu) autochtonní občan, některé úřední a podobné procedury se stávají snadnějšími a rychlejšími. Úředním jazykem v Pákistánu je urdú, které na rozdíl ode mne průvodce Sadžid ovládal. Sadžid je konfesí ší'ita, což sehrálo též svoji významnou pozitivní úlohu. Drtivá většina Váchánců žijících na území Pákistánu kromě nativního váchánského jazyka a urdú na solidní úrovni hovoří anglicky, takže jazyková bariéra byla značnou měrou eliminována⁹. Vzhledem k faktu, že všechna váchánská sídla na severu Pákistánu leží blízko hranic s Afghánistánem, nebylo bohužel možné z bezpečnostních důvodů navštívit všechny vesnice, které jsem měl v plánu. Ačkoliv jsem se s vydatnou pomocí průvodce Sadžida pokoušel všemi možnými legitimními i nelegitimními způsoby oficiální předpisy a zákazy obejít či překročit, pákistánský byrokratický správně-vojenský aparát byl neoblomný. Konkrétně nebylo možné navštívit vrchní tok řeky Jarchun, ležící třicet kilometrů jižně paralelně s Váchánským koridorem, a vesnice ležící při vrchním toku řeky Kurumbar.

Metoda sběru a explanace dat

Během všech výzkumných cest bylo použito zejména kvalitativních metod¹⁰. Konkrétně *snowballová* metoda, neboli metoda sněhové koule, zúčastněné i nezúčastněné pozorování¹¹, částečně řízený a neřízený rozhovor. Informátoři vypovídali na základě svobodné vůle. Osvědčila se zvláště *snowballová* metoda, jejíž praktičnost spočívá v tom, že právě tázaný informátor doporučí informátora dalšího, jenž je do dané problematiky více zainteresován, než je on sám. Tímto způsobem bylo získáno množství hodnotných a do značné míry objektivních informací. Oproti této metodě *de facto* zklamala metoda neřízeného, či částečně řízeného rozhovoru s nahodilými informátory, protože tázané osoby často podávaly irelevantní a pro bádání nepodstatné informace. Ve výjimečných případech jsem používal diktafon a rozhovory s klíčovými informátory nahrával. Zapnutý diktafon mnohým, zvláště starším informátorům vadil a tudíž negativně ovlivňoval jejich výpověď. Ukázalo se,

⁹ Dílčím výstupem výzkumu v severním Pákistánu viz DUŠEK, L., Svatební rituál u Váchánců žijících na severu Pákistánu. In: *Studia Ethnologica Pragensia*, 1/2015, Univerzita Karlova, Praha 2015, s. 51–64

¹⁰ Více k tématu např. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Portál. Praha 2005, SILVERMAN, D. *Ako robíť kvalitatívny výzkum*. Ikar. Bratislava 2005.

¹¹ Metoda zúčastněného pozorování (*participate observation*) spočívá v tom, že badatel participuje na každodenních aktivitách zkoumaného společenství. Jeho zásadním přínosem je bezprostřední kontakt výzkumníka se zkoumaným subjektem. Zúčastněné pozorování není omezeno jen na pouhé „pozorování“, ale umožňuje veškeré techniky sběru kvalitativních informací. Nezúčastněné pozorování je charakterizováno pozorováním subjektu bez zapojení do aktivit komunity. Srovnej např. s DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Univerzita Karlova, Praha 2000, s. 308

že skoro vždy jsou lidé poskytující důležité informace v lepším rozpoložení, když se bavíme spíše neformálně a nezávazně. Přítomnost diktafonu v nich vzbuzovala pocit nežádoucí formálnosti a oficiality, což jim příliš nekonvenovalo¹². Většinou jsem tedy veškeré relevantní informace zaznamenával do terénního deníku, buď během rozhovoru, nebo bezprostředně po něm.

Velmi často jsem však využíval digitální fotoaparát, poněvadž vizuální kontext této práce považuji za nezbytný. Dlouhý a komplikovaný popis zvláště fenoménů souvisejících s materiální kulturou vhodně zastoupí tematická fotografie nebo nákres. Ostatně, fotografování čehokoliv a kohokoliv se nikdo nebránil, spíše naopak. V rámci etického kodexu etnologa byli pochopitelně všichni informátoři seznámeni s důvody a cíli mého počínání a řádně jim bylo vysvětleno, že informace, které ochotně poskytují, nebudou nikterak překrouceny, zkresleny, vytrženy z kontextu či jinak chybně interpretovány, nebo dokonce obráceny proti jejich osobě. Většinou v nich vědomí participace na výzkumu a jeho výstupu v podobě knihy i další prezentace vyvolávalo pocit zodpovědnosti a nezfídka i výjimečnosti a důležitosti.

Výše jsem nastínil lokalitu, období a formu sběru relevantních dat. Naprosto zásadní pro seriózní výsledek etnologického výzkumu je však řádné zpracování dat získaných v terénu. Důležitost *prožitku* jsem už naznačil na začátku kapitoly, témata, cíl práce, hypotézy a stručný nástin tematické literatury o pár stránek předtím. Jak ale v terénu pracně získané informace smysluplně skloubit s vytyčenými horizonty a prostudovanou literaturou tak, aby vše vytvořilo homogenní celek, aby jedno na druhé nedělalo „dlouhý nos“, a přitom byla zachována maximální míra objektivity? Monografie si klade za cíl být komparativní studií. Bohužel není v silách obyčejného smrtelníka se pohybovat v čase, ani se vtělit do jiných osob nebo etnických skupin. Jestliže ale chci analyzovat dynamickou proměnu konkrétní etnické skupiny v čase i prostoru a její dopad na její současnou podobu ve třech státních útvarech, je nutné zohlednit geografické, historické, politické, sociální, náboženské, kulturní a podobné souvislosti a jejich vzájemné vazby. V rámci mnohohrstevnatosti reality v celé její složitosti a neuchopitelnosti se může zdát, že je možné se pouze domnívat, proč jedni dělají, co dělají, a jejich každodennost má tu kterou podobu. Můžeme podlehnout pocitu, že jakýkoliv pokus o výklad je sisyfovskou snahou a výsledkem vždy bude jen náš konstrukt sociokulturní reality zkoumané komunity. Tento přístup je přinejmenším demotivující a je třeba se mu nepoddat.

¹² Zajímavé je, že v porovnání s využitím diktafonu během rozhovorů s českými informátory (v rámci jiných výzkumů), především staršími pamětníky, mám zkušenosti opačné. Přítomnost diktafonu je žádoucí a zpravidla při výzkumech v Čechách takřka nikoho nedráždí.

Etnolog by měl sociokulturní relace rozkrýt. V tomto směru mi budiž oporou smysluplná kombinace synchronní a diachronní perspektivy a obdobná forma fúze emického a etického přístupu. S jejich využitím se alespoň maximální možnou měrou pokusím přiblížit kýžené objektivní interpretaci, nutně však poznamenané osobním *prožitkem*, který, domnívám se, nelze z analýzy vyloučit, z toho důvodu je nezbytné s ním pracovat a vhodně jej využít.

Nutnost vzájemného provázání synchronního a diachronního přístupu je podmínkou jakékoliv etnologické komparativní studie, má-li být smysluplnou. Žádná komunita kdekoliv na světě není statická, nehybná jako namalovaný obraz, tudíž nemůže být explanována jako „lidé bez historie“, jak to ještě poměrně nedávno někteří etnografové praktikovali. Diachronní perspektiva vychází z historismu, tedy „náзору, podle kterého je identita sociálních entit a událostí dána jejich historií, takže k jejich pochopení je třeba pochopit jejich historický vývoj. Podle historismu „...pochopení národa, člověka nebo nějaké instituce předpokládá odhalení procesu, který vedl k její konkrétní podobě“¹³. Toto vytržené z kontextu znamená, že současná realita je jen a pouze důsledkem minulosti a již proběhlých událostí. Takový jednostranný výklad nás může zavést do slepé uličky, proto je nutné pro řádnou explanaci vzít k ruce i jeho protějšek, synchronní přístup, který nivelizuje význam aktuálního stavu komunity v celé její kulturní šíři, ve všech odvětvích, které se navenek i uvnitř projevují, v relaci k historii.

Obdobně nutné je pro správné pochopení a následnou interpretaci kulturních vzorců zkoumané komunity harmonicky vyvážit využití emického a etického¹⁴ přístupu. Řečeno s Martinem Soukupem „nejjednodušší možný výklad obou přístupů lze podat ztotožněním emického s významy, jež příslušníci zkoumané kultury připisují věcem a jevům, a etického s objektivně pozorovatelným či měřitelným. Výzkumník při emickém přístupu postupuje tak, že zjišťuje a zaznamenává pravidla a kategorie studované kultury z hlediska jejich příslušníků. Při etickém přístupu pracuje s pomocí daných vědeckých konceptů a měřítek, a to bez ohledu na perspektivu příslušníků zkoumané kultury“. Soukup dále upozorňuje na tři základní předpoklady, které by neměl při využití etického a emického přístupu výzkumník opomenout:

1. V obou případech za konstrukcí výkladu stojí antropolog. Není to tak, že by emický model vytvářel domorodec a etický badatel.

¹³ FAY, B. *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup*. SLON, Praha 2002, s. 204

¹⁴ Etický (v angličtině *etic*) nemá v této souvislosti konotace k etice (z řeckého *ethos*, zvyk, obyčej, mrav) coby disciplíně, jejímž předmětem jsou hodnotící soudy, které se týkají dobrého a zlého. Srovnej s HORYNA, B. a kol. *Filosofický slovník*. Votobia, Olomouc 1998, s. 109.

2. Antropolog se nikdy nestane domorodcem.
3. Jeden přístup není lepší než druhý. Jsou zdrojem rozdílného typu dat a oba přístupy jsou relevantní při zkoumání kulturních a sociálních jevů¹⁵.

Jestliže výše uvedené okořeníme již analyzovaným *prožitkem*, můžeme metodu sběru a explanace dat v případě této monografie považovat za pevně ukotvenou.

Závěr

Události spojené s tzv. Velkou hrou, pamířským rozhraněním a následným rozdělením původně homogenního váchánského etnika pod sféru vlivu několika států, měly na Váchánce naprosto zásadní vliv, který se v současnosti projevuje ve všech sférách rodinného, společenského, náboženského a kulturního života. Jestliže ještě před rokem 1883, než započaly výraznější migrace přes horské průsmyky, byly signifikantní prvky materiálního i duchovního života Váchánců na území horního toku řeky Pjandž společné, během následujících sto třiceti let se udály výrazné dynamické změny v samotné pravlasti – Váchánském koridoru, i v relativně nedalekých horských údolích, které byly etnikem osídleny. Dynamika a intenzita změn měla na různých místech různý podtext a rytmus, který vždy úzce souvisel s politicko-ekonomickými ukazateli státního útvaru, kterého byla ta která část Váchánců součástí. Z toho vyplývá, že primárním nositelem a hybatelem změn, nebo naopak stagnace, byl a je stát (respektive státní aparát a ideologie), jehož jsou Váchánci minoritou. Důležitá je též skutečnost, že navzdory různým přístupům k minoritám v jednotlivých státech, si bez výjimky všichni Váchánci zachovali vlastní identitu. Mnohá dřívější, především náboženská, ale i další kulturní specifika se sice v průběhu generací více či méně vytratila, ale v elementární rovině sebeurčení a jazyka jsou všichni Váchánci bez výjimky konzistentní. Během pobytu ve vesnicích na území tří států jsem nenarazil na jediného příslušníka váchánského etnika, pro kterého by nebyla mateřským jazykem váchánština a svoji individualitu nespojoval primárně s Váchánci. Nicméně materiální i duchovní zázemí v současných váchánských vesnicích na území Afghánistánu, Tádžikistánu a Pákistánu je na první pohled rozdílné. V rámci čtyřech vymezených *témat* lze „Trojí tvář Váchánu“ prezentovat s ohledem na jednotlivé státní útvary následovně:

Váchánci žijící v Afghánistánu: izolovaní samozásobitelé. Váchánský koridor kvůli své těžko dostupné poloze ve vysokých horách vždy představoval periferii, což nejen ze společensko-politického hlediska způsobilo jeho izolaci. Z materiálního úhlu pohledu je

¹⁵ SOUKUP, M. *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum, Praha 2014, s. 64

izolace implikována špatným zásobováním, celkovým ekonomickým nezájmem o region, s nímž souvisí nerozvinutá infrastruktura, absence elektrifikace, telefonního signálu, internetu atp. Přežití v nehostinných podmínkách údolí sevřených velehorami lidem zajišťuje pouze vlastní rostlinná a živočišná produkce. Více než polovina Váchánců zde žije pod hranicí chudoby, lidé nedisponují prakticky žádným majetkem, mnozí nevytěstují ani dostatek obilí, nebo nemají hospodářská zvířata, jejichž produkty jsou zde prakticky jediným obchodním artiklem. Bez humanitární pomoci by řada lidí nemohla v rámci možností žít důstojně a doposud by zde nefungovala pravidelná školní docházka. Region má solidní turistický potenciál, který prozatím ještě nebyl zhodnocen, ale v tomto ohledu se situace postupně zlepšuje. Do povědomí turistů vyhledávajících vysokohorské terény se pomalu dostávají informace, že tato oblast ležící v bezpečnostně problematickém Afghánistánu je relativně bezproblémová. Izolace je patrná i ve sféře duchovní. Místní náboženské autority nemají přístup k relevantním textům a jejich znalosti ší'itské ismá'ílíji, kterou zde všichni oficiálně vyznávají, jsou pouze povrchní. To je zřejmě primární důvod toho, proč je i přístup ostatních k víře velmi vlažný a její pojetí velmi lidové. Obdobné je to i ke vztahu k tradičním zvykům a rituálům a přístupu k symbolice tradičního domu, které jsou ostatně s náboženstvím úzce spjaty. Zvyky a rituály jsou praktikovány vesměs též povrchně a obšírnější znalosti symboliky domu jsou vzácné, ačkoliv na levém břehu horního toku řeky Pjandž jsou stále obývány ty nejstarší *chuny*, jež mají velmi archaické komponenty, které na druhém břehu Váchánci eliminovali už v polovině 20. století.

Váchánci žijící v Tádžikistánu: veselí patrioti. Materiální zázemí na pravém břehu Pjandže je přibližně od poloviny 20. století o poznání lepší, což je jednoznačným důkazem ekonomického přínosu členství v SSSR. Doposud jsou místní minulému režimu vděční za infrastrukturu, dostupné školství, nemocnice atp. V současnosti jsou tádžičtí Váchánci finančně podporováni členy svých rodin, kteří pracují v zahraničí, nejčastěji v Rusku. Hospodáři se tedy mohou plně věnovat početnějším stádům dobytka a polím, která obdělávají pomocí zemědělské techniky (traktor, mlátička atp.), jelikož stálé zaměstnání má málokdo. Mnozí hospodáři ještě prodávají přebytky své produkce. Posledních 15 let zde postupně rozkvétá turistický ruch, který nezasahuje výrazněji do každodenního života, ale přináší do regionu určitý kapitál. Strukturu tradičního duchovního zázemí, včetně většiny dříve praktikovaných rituálů a zvyků, však sovětská vláda svým působením nenávratně nabořila, když byly v průběhu 20.–30. let 20. století odstraněny váchánské duchovní autority a věřícím byl znemožněn kontakt s ismá'ílity ze zahraničí a vnuceny nové socialistické pořádky. Poměrně úspěšně se jí podařilo generace Váchánců narozených ve 30.–70. letech 20. století

odstříhnout od náboženství a tradic. Po pádu SSSR v roce 1991 nastala pochopitelně revitalizace náboženství, nicméně současní Váchánci na území GBAO jsou sice věřící ismá'ílité, s vírou se explicitně proklamativně identifikují, nicméně k jejím pravidlům jsou povětšinou vlažnější. Velmi obdivují duchovního vůdce, současného 49. ismá'ílitského *imáma* Ága Chána IV., kterému jsou vděční za materiální pomoc, kterou jim čtvrt století poskytuje a poskytl především v období občanské války v letech 1992–97, kdy byla pro region klíčová. Jeho portrét nechybí snad v žádném tradičním domě, který nazývají „pamírský“, velmi se s ním ztotožňují a tento sice tamnímu standardu 21. století částečně přizpůsobený, ale stále žijící artefakt prezentují coby prazáklad jejich materiální i duchovní kultury. Váchánci v GBAO jsou velmi přátelští, veselí, pohostinní a zároveň hrdí lidé, kteří upřímně milují svůj region a nestydí se to dát najevo. Tato forma často úsměvného patriotismu je značnou měrou (možná nechtěným) dědictvím sovětského režimu.

Váchánci žijící v Pákistánu: **progressivní ismá'ílité.** V rovině materiální i duchovní lze Váchánce na území Pákistánu považovat za velmi pokrokové. V rámci své hospodářské činnosti, která spočívá v obdobných činnostech jako ve Váchánském koridoru, používají moderní stroje a většina hospodářů má zisk z prodeje přebytků vlastní rostlinné i živočišné produkce. Infrastruktura, služby a přístup ke vzdělání a lékařské péči je v rámci možností dobrý. V Godžalu ve vesnicích ležících na významné mezinárodní komunikaci Karakoram Highway, spojující Pákistán s Čínou, mnoho lidí upouští od tradičního zemědělství a pastevectví a živí se modernějším způsobem. V Godžalu je i obstojně rozvinutý cestovní ruch. Co se týče náboženství, většina pákistánských Váchánců přistupuje k náboženským rituálům zodpovědně. V oblasti Godžalu a údolí Kurumbar, kde probíhal výzkum, hrají důležitou funkci modlitebny, které kromě religiózního zázemí poskytují i platformu pro setkávání obyvatel vesnice, tudíž jejich přítomnost upevňuje i sociální vazby. Tradiční rituály, obřady a zvyky jsou sice přizpůsobeny současnosti, ale řada lidí se snaží, aby tato část kulturního dědictví nebyla zapomenuta, a ve větší či menší symbolické míře alespoň některé rituály praktikuje. Ačkoliv z geografického hlediska žijí Váchánci na území Hindúkuše, vlastní identitu spojují s Pamírem, odkud jejich předci přišli a s sebou si přinesli své kulturní zvyklosti. Zajímavé je, že oproti Vácháncům na obou březích horního toku Pjandže nepřikládají takový význam tradičnímu domu *chun*, jehož symboliku, vycházející ze zoroastrismu, ale od 11.–12. století korelující s ismá'ílíjou, znají jen výjimečně. Někteří tvrdí, že dům žádnou symboliku nemá. Oblast Godžalu s centrem v Gulmitu lze jednoznačně považovat za intelektuálně-kulturní a svým způsobem i religiózní centrum nejen Váchánců, ale i ostatních pamírských etnik. Je zřejmé, že přinejmenším váchánské intelektuální elity

přejali anglosaský systematický metodický přístup archivace, vzdělávání a šíření osvěty. K tomu v podmínkách 21. století neváhají použít dostupné technické prostředky, převážně internet. Většina tamních obyvatel, nejen intelektuálů, je přesvědčena o tom, že budoucnost váchánského etnika spočívá ve vzdělání. Skrze systematické vzdělávání lze uchovat autentické rituály, zvyky a váchánskou kulturu v nejširším slova smyslu.

Stručný výběr z použité literatury

ABAJEVA, T. G. *Pamiro-gindukuškij region Afganistana v konce XIX. – načale XX vjeka (očerk istorii)*. Fan, Taškent 1987

ANDREJEV, M. S., POLOVCOV, A. A. *Iškašim i Vachan. Materiali po etnografii iranskich plemen Srednej Azii*. Sbornik Muzeja po Antropologii i Etnografii IX, Sankt Petěrburg 1911

ANDREYEV, S. *Ismailis of Central Asia*. Nedohledáno, 1999

ANDREYEV, S. *A survey of ethnic composition, some social institutions and recent political history of Afghanistan*. United Nations, Islamabad 2002

ASADULIN, A. D. *Analiz terminov i ponjatij, vyražajuščich ustrojstva vachanskogo doma-»chun« v entolingvističjeskom aspektje. Disertačnii práce*. Moskva 2013

BIDDULPH, J. *Tribes of the Hindoo Koosh*. Sang-e-Meel Publications, Lahore 2001 (reprint 2. vydání z r. 1971, originál 1880)

BIELKIEWICZ, B., BŁAJET, Z. *Pamirskie opowieści dla mniej i bardziej rozwiniętych dorostłych i niedorostłych*. Vlastní náklad, Kraków 2015

BLISS, F. *Social and Economic Change in the Pamirs (Gorno-Badakhshan, Tajikistan)*. Routledge, New York 2010

BOLDYREV, A. N. (ed.) *Skazki narodov Pamira*. Nauka, Moskva 1976

BOBRINSKIJ, A. A. *Sekta Ismail'ja v ruskich i bucharskich predlach Srednej Azii*. In: *Etnografičeskoje obozrenije* 2 (1), 1902

BOBRINSKIJ, A. A. *Gorci verchovjev Pjandža (Vachancy-Iškašimcy)*. A. A. Levenson, Moskva 1908

BONVALOT, G. *Du Caucase aux Indes a traver le Pamir*. Librairie Plon, Paris 1888

BULBUL, N. A. *Biyoze Bulbul*. Pamir Media Group, Islamabad 2014

CURZON, G. N. *The Pamirs and the Source of the Oxus*. Adamant Media Corporation, 2005 (reprint *The Geographical Journal Royal 8*. Geographical Society, London 1896)

DAFTARY, F. *The isma'ilis: their History and Doctrines*. Cambridge University Press, Cambridge 1990

DAFTARY, F. *Kratkaja istorija ismajlisma*. Ladomir, Moskva 2005

DANI, A. H. *History of Northern Areas of Pakistan (Up to 200 AD)*. Sang-e-Meel Publications, Lahore 2001

DAVIDOV, A. S. *Etničeskaja prinalležnost' korennoho naselenija Gornogo Badachšana (Pamira)*. Akademija nauk Respubliki Tadžikistan, Dušanbe 2005

DODCHUDOJEVA, L. (ed.), MASOV, R., JUNUSOVA N. Z. *Narodnoje iskusstvo Pamira*. Doniš, Dušanbe 2009

FAIT, E. *Středoasijsťí národové, zvláště v území Ruském*. Matice česká, Praha 1910

FELMY, S. *The Voice of the Nightingale. A Personal Account of the Wakhi Culture in Hunza*. Oxford University Press, Karachi 1996

GAVRILJUK, A., JAROŠENKO, V. *Pamir, Planeta*. Moskva 1987

GRATZL, K. *Hindukusch. Österreichisches Forschungsexpedition in den Wakhan 1970*. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz 1974

GRJUNBERG, A., STEBLIN-KAMENSKIJ, I., *Vachanskij jazyk. Teksty, slovar, gramatičeskij očerk*. Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, Moskva 1976

HOPKIRK, P. *The Great Game. The Struggle for Empire in Central Asia*. Kodansha International, New York 1992

HUNSBERGER A. *Nasir Khusraw, The Ruby of Badakhshan: A Portrait of the Persian Poet, Traveller and Philosopher*. I. B. Tauris, London 2000

ISKANDAROV, B. I. *Istorija Pamira*. Mjeros, Chorog 1996

JENSEN, D. *Afghanistan Wakhan Mission Technical Report*. United Nations Environment Programme, Geneva 2003

KOKAISL, P. Kyrgyz Minorities in China. In: *Inner Asia* 14 (2012), s. 383–402

KREUTZMANN, H. *Ethnizität im Entwicklungsprozeß. Die Wakhi in Hochasien*. Dietrich Reimer Verlag, Berlin 1996

KREUTZMANN, H. Ethnic minorities and marginality in the Pamirian Knot: survival of Wakhi and Kirghiz in a harsh environment and global contexts. In: *The Geographical Journal*, vol. 163, No. 3, September 2003, s. 215–235

KREUTZMANN, H. *Pamirian Crossroads. Kirghiz and Wakhi in High Asia*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2015

KURBONŠOJEV, A: *Vachon osorchonai tarich*. Nodir, Dušanbe 2009

KUSSMAUL, F. Badaxsan und seine Tagiken. Vorläufiger Bericht über Reisen und Arbeiten der Stuttgarter Badaxsan-Expedition 1962/63. In: *Tribus* 14, s. 11–99

KUŠKEKI, B. *Kattagan i Badachšan. Obšestvo dlja Tadžikistana i iranskich narodnostěj za jego prjedělami*, Taškent 1926

LUKNICKIJ, P. *Putješestvija po Pamiru*. Molodaja gvardija, Moskva 1955

MAMADNAZAROV, M. *Pamjatniki zodčestva Tadžikistana*. Progress-Tradicija, Moskva 2015

MAMADŠERZODŠOJEV, U. Š. a kol. *Pamir: priroda, istoria, kultura*. Universitet Centralnoj Azii, Biškek 2007

MIDDLETON, R. *The Pamirs-History, archeology and culture*. University of Central Asia, Bishkek 2010

MOCK, J., O'NEIL, K. *Wakhan and the Afghan Pamir*. Aga Khan Foundation Afghanistan and Pamirs Eco-Cultural Tourism Association, Chorog 2006

MOCK, J. *Shrine Traditions of Wakhan Afghanistan*. In: *Journal of Persianate Studies*, Volume 4, № 2, 2011, s. 117–146

NAZAROVA, Z. O. Pamirskij dom v kontjeksstje kulture. In: *Tradicionnaja kultura: Naučnyj almanach* № 2, T. 34, 2009, s. 48–57

OLUFSEN, O. *Through the Unknown Pamir. The second Danish Pamir expedition 1898–99*. William Heinemann, London 1904

PACHALINA, T. N. *Vachanskij jazyk*. Nauka, Moskva 1975

RAHIM, M. A. *Journey to Badakshan, with report on Badakshan and Wakhan*. F. D. Press, Simla 1885

RAUNIG, W. Zur Materiellen Kultur der Bewohner des Wakhan. In: SENARCLENS de GRANCY, R., KOSTKA, R., *Grosser Pamir. Österreichisches Forschungsunternehmen 1975 in der Wakhan-Pamir/Afghanistan*. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz 1978, s. 273–309

RAWLINSON, H. C. *England and Russia in the East*. John Murray, London 1875

REINHOLD, B. *Neue Entwicklungen in der Wakhi-Sprache von Gojal (Nordpakistan). Bildung, Migration und Mehrsprachigkeit*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2006

RETKA, T. Identita(y) obyvatel tádžického Pamíru. In: *Antropowebzin* 3/2010, AntropoWeb, FF ZČU, Plzeň 2010, s. 253–261

SAIDIBROIMOV, R., BOSE, P. *Ba zaminlarza tobovar namudani binochoi az sang sochtašuda va tavsijachoi digari behtar namudani muchiti zist*. Orbita 2015

SENARCLENS de GRANCY, R., KOSTKA, R., *Grosser Pamir. Österreichisches Forschungsunternehmen 1975 in der Wakhan-Pamir/Afghanistan*. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz 1978

SENARCLENS de GRANCY, R. *Siedlung und Gehöft der Wakhi in Nordost-Afghanistan. Dokumentation einer regionalen zentralasiatischen Baukultur. Disertační práce*. TU Graz, Graz 1980

SHAHRANI, M. N. *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan. Adaption to Closed Frontiers and War. With a New Preface and Epilogue by the Author*. University of Washington Press, 2002 (druhé vydání, první 1979)

von SCHULTZ A. *Die Pamirtadschik. Auf Grund Einer mit Unterstützung des Museums für Völkerkunde zu Giessen in den Jahren 1911/12 Ausgeführten Reise in den Pamir (Zentralasien)*. Alfred Töpelmann, Giesen 1914

STEBLIN-KAMENSKIJ, I. M. *Etimologičeskij slovar vachanskogo jazyka*. Petěrburgskoje Vostokovedeniye. Sankt-Petěrburg 1999

STEINBERG, J. *Isma‘ili Modern. Globalization and Identity in a Muslim Community*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2011

STRAUB, D. *The Ismailis and Kirghiz of the upper Amu Darya and Pamirs in Afghanistan: A micro-history of delineating international borders. Diplomová práce.* Indiana University, 2013

ŠOCHUMOROV, A. *Pamir – strana Arijev.* Akademija nauk respubliky Tadžikistan. Dušanbe 1997

TAGĚJEV, B. L. *Rusové nad Indií. Obrázky a črty z válečného života na Pamiru.* E. Beaufort, Praha 1900

VASILCOV, K. S. »Obraz mira«: K voprosu o simboličeskom značenii tradicionnogo šugnanskogo žilišča. In: *Radlovskije čtenija: Tezisi dokladov*, MAE RAN, Sankt-Petěrburg 2006, s. 106–111

WOOD, J. *A personal narrative of a journey to the source of the River Oxus by the route of the Indus, Kabul and Badakhshan: In the years 1836, 1837 and 1838.* John Murray, London 1841

ZARUBIN, I. I. *Šugnanskije teksty i slovar.* Izdatělstvo Akadjemii nauk SSSR, Moskva-Ljeningrad 1960

ZIMMERMAN, B. *A Society in Transition: Ismá‘ilís in Tajik Pamirs. Diplomová práce.* University of Bern 2006